

TÜRK ATASÖZLERİNİN BAKIŞ AÇISIYLA EĞİTİM*

Ahmet SABAN**

Özet

Atasözleri, bir toplumsal kültürün çeşitli olgu veya olaylara ilişkin zihniyetini üstü kapalı bir biçimde yansıtan en öz ve etkili ifadelerdir. Bu yönüyle atasözleri, ürünü oldukları toplumsal kültürün (ortak bilincin) bakış açısını gelecek kuşaklara taşımaları bakımından önemli bir işleve sahiptirler. Bu bakış açısından hareketle üç aşamada gerçekleştirilen bu çalışmada, Türk atasözlerinin eğitimin çeşitli boyutlarına ilişkin yansıttıkları bakış açıları incelenmiştir. İlk aşamada, Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü kullanılarak eğitimle ilgili olabileceği düşünülen atasözleri belirlenmiştir. İkinci aşamada, bu atasözleri “analojik/metaforik analiz” ya da “anlamsal uyarlama” metodu ile 10 tema altında tasniflenerek yorumlanmıştır. Bu temalar şunlardır: Eğitimin önemi, eğitimin amaçları, ailenin çocuk eğitimindeki rolü, eğitime başlama zamanı, öğrenmenin özellikleri, öğrenme ortamı, öğrenme yöntemleri, öğrencinin sorumlulukları, öğretmenin nitelikleri ve yöneticilik. Üçüncü aşamada, atasözleriyle ilgili yapılan sınıflandırmaların ve yorumların iç geçerliliğini ve güvenilirliğini (inandırıcılığını) sağlamak amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türk atasözleri eğitim olgusunun ve ilgili boyutlarının kavramsallaştırılmasında çağdaş/evrensel pedagoji (eğitimbilim) ilkeleleriyle tutarlı bir perspektif sunmaktadır. Buradan hareketle, Türk sözlü kültürünün de çözümlenerek bu ürünlerde öne çıkarılan eğitimsel bakış açılarının incelenmesi, Türk eğitim düşüncesinin daha iyi anlaşılmasında, oluşturulmasında ve paylaşılmasında faydalı olabilir.

Anahtar Sözcükler: Türk atasözleri, eğitim, içerik analizi

Giriş

Atasözleri, bir toplumsal kültürün çeşitli olgu veya olaylara ilişkin zihniyetini üstü kapalı bir biçimde yansıtan en öz ve etkili ifadelerdir. Bu kısa ve özlü sözlerde, belli durumlara ilişkin olarak atalar tarafından atfedilen duygu ve düşünce yoğunluğu söz konusudur. Nitekim atasözlerinde kullanılan çeşitli edebî sanatların (eğretileme, mecaz, vb.) söz tasarrufu sağlamak ve sözün etkisini güçlendirmek gibi iki önemli işlevi vardır (Erdem, 2010). Bu nedenle, bazı kimseler mevcut bir durumu uzunca izah etmek yerine, o durumu en iyi ve öz biçimde açıklayan bir atasözü kullanır (Duman, 2011).

Türk Dil Kurumu (2013a) Büyük Türkçe Sözlüğünde (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>) atasözü; (a) “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel”, (b) “Eski kuşak-

* Bu çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir (Proje No: 131610019)

** Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, 42090 Meram, Konya

ların denemelerinden kalma yol gösterici, akıl verici yargı ve öğüt”, (c) “Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz” ve (d) “Halkın, doğal ve toplumsal olaylarla ilgili kanıtlarını belirleyen özlü, kısa, geleneksel halk anlatımı” olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle atasözleri, ürünü oldukları toplumsal kültürün (ortak bilincin) bakış açısını gelecek kuşaklara taşımaları bakımından önemli bir işleve sahiptirler.

Nitekim Türk atasözlerinde de, insanların (toplumların) atalarının deneyimlerinden faydalanmaları öğütlenmektedir (“*Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer*”, “*Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi*”, “*Herkesin geçtiği köprüden sen de geç*”), çünkü ataların verdiği her öğüdün gerçekte yaşanılan veya tanık olunan bir olaya dayandığı ifade edilmektedir. Bu nedenle, atasözlerine kulak asmanın neredeyse Tanrı’yı tanımamayla eşdeğer olacağı (“*Atasını tanımayan Allah’ını tanımaz*”) ve bu durumda olan kişi ve toplumların ise büyük zarar göreceği belirtilmektedir (“*Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar*”). İş isten geçtikten sonra ise, atasözlerine sığınmanın fayda etmeyeceği (“*Araba devrilince kırıldıktan sonra, kırılınca yol gösteren çok olur*”), bu nedenle mümeyiz kişi ve toplumların atasözlerini işin en başında dikkate almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Zaten, atasözleri de daha çok sözün (öğüdün) değerini bilip dinleyenler (“*Sözü söyle alana, kulağında kalana*”) ve bu sözleri yaşamlarında birer düstur haline getiren akıllı kişiler için sarf edilmiştir (“*Söyleyenden dinleyen arif gerek*”, “*Arif olan anlar (anlasın)*”). Bu nedenle, sağduyulu kişiler tarafından her atasözü değerli görülürken (“*Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever*”), ferasetsiz/ anlayışsız kimselere ise ne öğretilse faydasızdır (“*Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az*”).

Kısacası, atasözleri, “yazılmak, kayıt altına alınıp raflara konulmak için değil, söylenmek, uyarmak ve uyulmak için” sarf edilmiştir (Taşdelen, 2000, 123). Bu bakış açısından hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada, Türk atasözlerinin eğitimin çeşitli boyutlarına ilişkin yansıttıkları bakış açıları incelenmiştir. Alan yazında, atasözleri ile eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır (bakınız: Çelik, 2009; Duman, 2011; Duruhan ve İlhan, 2004; Taşdelen, 2000; Yılmaz, 2000). Bu yönüyle bu çalışma, alan yazına önemli bir katkı getirme çabası taşımaktadır. Bu çalışmada, cevabı aranan başlıca sorular şunlardır:

- (1) Eğitimle ilgili atasözleri daha çok eğitimin hangi boyutlarında kümelenmektedir?
- (2) Atasözlerinin eğitime ve onun çeşitli boyutlarına ilişkin bakış açısı nasıldır?

Yöntem

İçerik analizine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma, üç aşamada tamamlanmıştır: İlk aşamada, Türk Dil Kurumu (2013b) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*nde (<http://www.tdkterim.gov.tr/atasoz/>) yer alan atasözleri (deyimler hariç) eğitimle ilişkilendirilerek derlenmiş ve anlamları dikkate alınarak kodlanmıştır. Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır: Aynı anlamlara gelen birbirine benzer iki veya daha fazla sayıdaki atasözünden çalışmada sadece birisine yer verilmiştir. Örneğin, “*Gönülsüz yenen aş, ya karın ağırtır ya baş*” ile “*İstenmeyen aş, ya karın ağırtır ya baş*” atasözleri, istenmeyerek yapılan işlerden kötü sonuçların çıkabileceğini vurguladığından, bunlardan sadece ilkinde çalışmada yer verilmiştir.

İkinci aşamada, eğitimle ilgili olan atasözleri 10 tema altında tasniflenerek yorumlanmıştır. Atasözlerinin tasniflenmesi ve yorumlanması sürecinde “analojik/metaforik analiz” ya da “anlamsal uyarlama” metodundan yararlanılmıştır. Bu yaklaşımla, farklı alanlara ait atasözlerinin “işlevleri” (atasözlerinde kastedilen anlamlar) ödünç alınarak eğitim alanına uyarlanmıştır. Örneğin, “*Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar*” atasözünde “keçi” ebeveyn olarak “oğlak” da çocuk olarak düşünüldüğünde, “çocukların anne-babalarının davranışlarını örnek (model) olarak aldıkları/alacakları ve onları taklit ettikleri/edecekleri” anlamı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu atasözü (ve onun kastettiği anlam) “*Ailenin Çocuk Eğitimindeki Rolü*” temasının oluşturulmasında kullanılmıştır.

Benzer şekilde, “*Öğrenmenin Özellikleri*” temasında yer alan ve öğrenmenin bireye özgü bir süreç olduğunu vurgulayan “*Tavuk kaza bakarsa kıcı yırtılır*” ya da “*Karga kazı taklit etse ve onunla yarışsa ayağı kırılır*” atasözlerinde, tavuk/karga “bir iş için yetersiz kişi”, kaz ise “bir iş için yeterli kişi” ve kıcı yırtılmak/ayağı kırılmak da “kaybetmek/başarısızlığa uğramak ve/veya fiziksel/manevi zarar görmek” olarak anlamlandırıldığında, bu atasözü ile bir iş için yetersiz olan bir kişinin bu iş için yeterli olan başka kişilere özenerek (onları taklit ederek) bu işi yapmaya kalkması durumunda başarısızlığa uğrayacağı ve sonucunda da acı çekeceği vurgulanmak istenmiştir (Yaylagül, 2010). Dolayısıyla, bu atasözünde insana ait bir özellik olan taklit etmek ve yarışmak kişileştirme yapılarak hayvana yüklenmiş ve bu yolla sınırların aşılması durumunda karşılaşılabilecek olumsuz durumlara dikkat çekilerek, kişilerin güçlerini aşan faaliyetlere yönelmelerini engellemek amacıyla caydırma yoluna gidilmiştir. Bu atasözünün eğitime uyarlanması neticesinde ise, öğrencilerin kendi zihinsel kapasitelerini (potansiyellerini) aşan öğrenme faaliyetlerine yönlendirilmemesi gerektiği ve her öğrenme faaliyeti için öğrenci açısından uygun olan gelişme döneminin (yaş olgunluğunun) gözetilmesi gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Üçüncü aşamada, atasözleriyle ilgili yapılan sınıflandırmaların ve yorumların iç geçerliğini ve güvenilirliğini (inandırıcılığını) sağlamak amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Bunun için, eğitim bilimleri, felsefe, halk edebiyatı ve Türk dili alanlarında uzmanlaşmış ve her bir farklı bir üniversitede görev yapan dört öğretim üyesinin görüşleri alınmıştır. Uzmanlardan, Türk atasözlerinin eğitimin çeşitli boyutlarının anlaşılmasında sunduğu ve bu çalışmada öne çıkarılan bakış açıları (perspektifler) hakkında görüş belirtmeleri istenmiş ve onların önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Uzmanlardan, ayrıca, atasözlerine uygulanan “kodlama, tasnifleme ve yorumlama” sürecinin uygunluğu hakkında görüş bildirmeleri istenmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, uzmanların biri tarafından dile getirilen aşağıdaki ifade, diğer uzman yorumlarını da özetler niteliktedir: “‘Analojik/metaforik analiz’ ya da ‘anlamsal uyarlama’ metodu, tabii ki atasözlerini anlayabilmek için uygun bir yöntem. Çünkü eğitimsel (metaforik) söylem biçimi, sözlü kültürün önemli bir unsurudur. Atasözünde ‘keçi’ geçiyorsa, bunu doğrudan ‘keçi’ olarak değil, ikincil anlamları ve çağrışımları üzerinden yorumlamak tabii ki doğru olur. Çünkü onlar insandan yine insan için söz eder. Bu anlamda ‘Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar’ atasözünü, ebeveynlerin ‘eğitici-model davranışları’ açısından yorumlamak uygun bir anlama biçimi olacaktır.”

Bulgular ve Yorum

Tablo 1, eğitimle ilgili olduğu düşünülen ve bu çalışmada incelenen 264 atasözünün 10 temaya göre dağılımını göstermektedir. Bu ölümdede bu temaları oluşturan atasözleri analiz edilerek yorumlanmaktadır.

Tablo 1. <i>Eğitimle İlgili 264 Atasözünün 10 Temaya Göre Dağılımı</i>	
Tema adı	Temayı temsil eden atasözü sayısı ve (oranı)
Eğitimin önemi	3 (%1,3)
Eğitimin amaçları	42 (%15,9)
Ailenin çocuk eğitimindeki rolü	12 (%4,5)
Eğitime başlamanın zamanı	16 (%6,1)
Öğrenmenin özellikleri	62 (%23,4)
Öğrenme ortamı	13 (%4,9)
Öğrenme yöntemleri	48 (%18,2)
Öğrencinin sorumlulukları	26 (%9,8)
Öğretmenin nitelikleri	31 (%11,7)
Yöneticilik	11 (%4,2)

Eğitimin Önemi

Atasözlerinde, bir toplumun gelecek kuşaklarını eğitmesinin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. İyi eğitim alan bireylerin topluma faydalı olacağı, almayanlarına başarısız olacağı ve eğitim sayesinde her bireyin (yoksul bir aileden gelmiş olsa da) toplum içindeki yerini yine kendisinin belirleyeceği ifade edilmiştir ("**Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler?**"). Ayrıca, eğitim yoluyla gelecek nesillerini eğiten toplumların geleceğe dair fazla kaygı yaşamayacakları ve geleceğe daima güvenle bakacakları vurgulanmıştır ("**Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını**"). Nitekim "**Her ağaç kökünden kurur (çürür)**", atasözünde de ifade edildiği gibi, eğer bir toplumun dayandığı temel bozulursa, o toplumun da zaman içinde bozulmaya yüz tutacağına dikkat çekilmiştir.

Eğitimin Amaçları

Atasözlerinde eğitimin amaçları bağlamında vurgulanan mesajları dört başlık altında toplamak mümkündür: (1) cahilliği / aptallığı yok etmek, (2) akıllı / bilgili kişiler yetiştirmek, (3) topluma eleştirel düşünen bireyler kazandırmak ve (4) topluma çalışkan / üretken bireyler kazandırmak.

1. Cahilliği/apıallığı ortadan kaldırmak. Atasözlerinde, cahillik ve aptallık hiç hoş karşılanmamış ve sürekli olarak yerilmiştir. Bu durumun başlıca sebepleri olarak cahil (aptal, akılsız) kişilerin: (a) bir şeyi anlamada ve kavramada zorluk çekebileceği ("**Cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur)**"), (b) çevresindekilere karşı saygısız ve kırııcı davranışlarda bulunabileceği ("**Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır**"), (c) davranışlarının sonuçlarını kestiremediklerinden yakın-

larına kötülük yapabileceği (“*Cahilin dostluğundan arifin düşmanlığı yeğdir*”, “*Eşeğe cilve yap demişler, çifte atmış*”), (d) başkalarının görev ve yetkilerine karışabileceği (“*Ahmak misafir ev sahibini ağırlar*”), (e) olumsuz davranışlarında ısrarcı bir tutum sergileyebileceği (“*Deliye bal tattırmışlar, çarşıda katran bırakmamış*”), (f) kurallara riayet etmeyeceklerinden tamir edilmesi zor (imkânsız) davranışlarda bulunabileceği (“*Bir deli kuyuya bir taş atar, kırk akıllı çıkaramazmış*”), (g) tutum ve davranışlarını değiştirmeye karşı direnç gösterebileceği (“*Demir ısınmaz, deli uslanmaz*”), (h) gerçekte değerli olan birçok şeyin kıymetini bilemeyebileceği (“*Eşek hoşaf-tan ne anlar (suyunu içer, tanesini bırakır)*”) ve (i) en önemlisi de atasözlerinde dile getirilen eleştiri ve önerileri (öğütleri) dikkate almayacağı (“*Tatsız aşa su neylesin, akılsız başa söz neylesin*”) ifade edilmiştir. Buradan hareketle, atasözlerinde akılsız ve aptal kişilerle asla arkadaşlık edilmemesi (ilişki kurulmaması) gerektiği öğütlenmektedir (“*Deli ile çıkma yola, başına getirir bela*”).

2. Akıllı/bilgili kişiler yetiştirmek. Atasözlerinde, akıllı, mantıklı ve bilgili olmaya büyük değer verilmiştir. Akıl, bir kimsenin hayatındaki en büyük yardımcısı olarak (“*Akıl kişiye (adama) sermayedir*”) ve bilgi de bir kimsenin hayattaki gerçek zenginliği olarak (“*Zenginin sermayesi kasasında, âlimin sermayesi kafasında*”) kavramsallaştırılmıştır. Ayrıca, aklın yaşla ilgisinin olmadığı (“*Akıl yaşta değil, başta-dır*”, “*Yaşı at pazarında sorarlar*”), ancak nasıl kullanıldığına önemli olduğu (“*Aklınla rezil olursun, aklınla vezir olursun*”) vurgulanmıştır. Bu nedenle, kişilerin günlük hayatlarında sarf ettikleri sözleri önce kendi beyin süzgeçlerinden geçirmeleri (“*Baş dille tartılır*”) ve yaptıkları işleri mutlaka akla ve mantığa dayandırmaları (“*Akıl (göz) var, ızan (mantık, yakın) var*”) gerektiği öğütlenmiştir.

3. Topluma eleştirel düşünen bireyler kazandırmak. Atasözlerinde, eleştirel düşünmenin önemi sürekli olarak vurgulanmış ve toplumda eleştirel düşünebilen bireylerle olan ihtiyaca dikkat çekilmiştir. Örneğin, bir söz iyice düşünülmenden söylenmemeli (“*Boğaz dokuz boğumdur*”) ve bir iş sonuçları iyice düşünülmenden yapılmamalıdır (“*Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için*”, “*Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan*”, “*Bin ölçüp bir biçmeli*”), çünkü iyi düşünülmenden yapılan işlerden pişmanlık duyularak tekrar geri dönülmesi imkânsızdır (“*Atılan ok geri dönmez*”, “*Kesilen baş yerine konmaz*”, “*Son pişmanlık fayda vermez (etmez)*”). Bu durumda olan bir birey, tedbirsizliği yüzünden zarar görebilir (“*Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayak çeker*”) ya da iş işten geçtikten sonra da neden şöyle/böyle yapmadım diye dövünebilir (“*Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir*”). Nitekim uzun zaman önce bile yapılan her yanlış davranışın acısı bir gün mutlaka çekilecektir (“*Evvel yediğim hurmalar, bugün kıçımı tırmalar*”). Bu nedenle, bireyin başına gelen bir felaketten ders alması ve o felakete yol açan faktörleri irdelemesi gerekmektedir (“*Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez*”), çünkü sürüp giden zararlı bir durumdan ne kadar erken vazgeçilirse, daha sonra görülecek zarar da o derece azaltılmış olur (“*Zararın neresinden dönülse kârdır*”). Bu amaç için bireyin şu anki yaşantısını gözden geçirerek kendine bir yansıma yapması (öz eleştiride bulunması) (“*Hangi taş pekse (katıysa), başını ona vur*”), içinde bulunduğu olumsuz durumun sebeplerini önce kendi içinde araması (“*Önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı ele*”) ve gelecekte bu tarz bir yaşantıdan nasıl etkileneceği üzerinde kafa yorması (“*Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli*”) gerekmektedir.

4. Topluma çalışkan/üretken bireyler kazandırmak. Atasözlerinde, çalışmanın övüldüğü, tembelliğin ve miskinliğin ise sürekli olarak yerildiği görülmektedir ("*Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp*", "*Leyleğin ömrü (günü) laklakla geçer*", "*Tembele dediler 'kapını ört', dedi 'yel eser örter'*", "*Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin*"). Boş zamanların değerlendirilmesi noktasında, gönüllü (ücretsiz) işlerde çalışmanın bile faydalı olacağı, çünkü bu sayede bireylerin tembellikten kurtulacağı ifade edilmektedir ("*Boş gezmekten bedava çalışmak yeğdir*"). Ayrıca, bir insan ne kadar çok çalışırsa o kadar çok kötü düşünceden ve kötülük yapmaktan da uzak olur ("*Akarsu pislik tutmaz*"). Özetle, atasözlerinde, çalışkan/üretken bireylerin daha sonraki zor zamanlarında rahat edeceği ("*Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar*"), çalışkan kişileri olan aile ve toplumların her zaman bolluk içinde olacağı ("*Arı gibi eri olanın, dağ kadar yeri olur*") ve tembel tembel oturan kimselerin aksine üretken kimselerin kendilerini sürekli olarak geliştireceği vurgulanmaktadır ("*İşleyen demir pas tutmaz (ışıldar)*").

Ailenin Çocuk Eğitimindeki Rolü

Atasözlerinde, gelecek kuşakların eğitiminde ailelere önemli görevler yüklenmektedir; çünkü çocuklar ilk eğitimlerini genellikle ebeveynlerinden almakta ("*Kavun kökeninde büyüür*") ve aile içinde edinilen görgü de eğitimin temelini oluşturmaktadır ("*Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi*", "*Yavru kuş, yuvada gördüğünü yapar*"). Ayrıca, bireylerin yaşarken topluma faydalı birer kişi olması ve öldüklerinde de iyi bir insan olarak hatırlanması ("*At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şan (namı) kalır*", "*Ölürse yer beğensin, ölmezse el beğensin*") için anne-babaların çocuklarını iyi yetiştirmesi gerekmektedir. Çocuklarına gerektiği gibi sahip çıkmayan ve onları gerektiği gibi kontrol edip eğitmeyen ebeveynlerin ise ileride çok pişman olacakları vurgulanmaktadır ("*Baskısız yongayı yel alır; sahipsiz tarlayı sel alır*", "*Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar (varır) ya zurnacıya*"). Bu nedenle, anne-babaların bütün gayretleri topluma faydalı bir evlat yetiştirmek için olmalıdır ("*Dört göz bir evlat için*"). Ancak, çocuk eğitimi ebeveynler için yorucu ve yıpratıcı bir süreç olabilir ("*At at oluncaya kadar sahibi mat olur*"). Bu bağlamda, ebeveynlerin çocukları için iyi birer rol modeli olmaları önemlidir, çünkü çocuklar genellikle anne-babalarından gördüklerini yapmaya özenirler ("*Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar*"). Bu yönüyle çocuklar, ebeveynlerinin adeta birer kopyası gibidirler ("*Cins cinse çeker*", "*Otu çek, köküne bak*").

Eğitime Başlama Zamanı

Atasözlerinde, bireylerin doğuştan getirdikleri veya çok küçükken kazandıkları bazı davranışlarının (huylarının) eğitim yoluyla değiştirilmesinin çok zor (hatta imkânsız) olacağı ifade edilmektedir ("*Can çıkmayınca (çıkmadan) huy çıkmaz*", "*İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur*"). Bu nedenle, eğitime başlama zamanının çok önemli olduğu, çünkü her iş gibi eğitimin de zamanında verilmesi gerektiği ifade edilmektedir ("*Demir tavında dövülür*", "*Her şeyin vakti var, horoz bile vaktinde öter*"). Örneğin: (1) armut ilk çıktığında, kiraz ise biteceği zaman yenilmelidir ("*Armutun önü kirazın sonu*"), (2) dut ağacı yapraklarını açtığında sıcaklar, döktüğünde ise soğuklar başlar ("*Dut yaprağı açtı, soyun; döktü giyin*"), (3) Nisan yağmuru ekinlerin sapını geliştirirken Mayıs yağmuru da başakların dolgunlaşmasını

sağlar ("*Nisan yağar sap olur, Mayıs yağar çeç olur*"), (4) geceler uyku, gündüzler ise çalışmak için uygundur ("*Akşam oldu kon, sabah oldu göç*"), (5) sabah işe erken başlandığında daha çok verim alınır ("*Er giden, işine; geç giden, boşuna*", "*Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır*"), (6) at bakımlı olduğunda elden çıkarılmalı, kız evlatları da güzellikleri geçmeden evlendirilmelidir ("*At beslenirken kız istenirken*"), (7) sonbaharda ekilen bir dönümlük yerden, yazın ekilen on dönümlük yerin ürünü kadar ürün alınır ("*Bir dönüm güzlük on dönüm yazlığa bedeldir*") ve (8) verimli mahsul için tohumlar Kasım ayından on gün önce ekilmelidir ("*Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra ekme*"). Eğitime başlama yaşıyla ilgili atasözleri incelendiğinde ise, eğitimin mümkün olduğunca erken yaşlarda başlatılması gerektiği ile ilgili öğütlerin ön planda olduğu görülmektedir ("*Ağaç yaş (fidan) iken eğilir*", "*Kırkımdan sonra saza başlayan kıyamette çalar*", "*Yaş yetmiş iş bitmiş*").

Öğrenmenin Özellikleri

1. *Öğrenme, zor ve zahmetli bir süreçtir* ve öğrenmenin ne kadar zor / zahmetli bir süreç olduğunu sadece öğrenme işine katılanlar anlayabilir ("*Babasından mal kalan, mertliği içinden bitmiş sanır*", "*Minareyi yaptırmayan yerden bitmiş sanır (bitti beller)*", "*Soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir*"). Kısacası, zorluk, öğrenmenin doğasında vardır; çünkü güzel, faydalı veya gerekli olan her iş gibi öğrenme de sıkıntı çekilmeden başarılamaz ("*Dikensiz gül olmaz*", "*Zahmetsiz rahmet olmaz*"). Dolayısıyla, öğrenme esnasında çeşitli zorluklarla karşılaşılması çok doğaldır, çünkü her nesne veya durum kendinden bekleneni yapar ("*Arpa eken buğday biçmez*", "*Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz*") ve gerçekleşmesi doğal olan işler ne yapılırsa yapılsın engellenemez ("*Ayağa değmedik taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz*"). Önemli olan, bireylerin bütün bu zorlukları hesaba katarak ("*Evvel hesap, sonra kasap*") bir öğrenme girişiminde bulunmalarıdır. Diğer taraftan, öğrenme esnasında ne kadar zorlukla karşılaşılırsa karşılaşılınsın, eğer öğrenen azmederse bu zorlukların üstesinden gelebilir ("*Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar*"). Ayrıca, her zor durum veya olayın bir başı olduğu gibi bir sonu da vardır ("*Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu vardır*").

2. *Öğrenme, emek ve çaba gerektiren bir süreçtir* ("*Emek olmadan yemek olmaz*"). Nitekim "*Lokma (bile) çiğnenmeden yutulmaz*". Dolayısıyla, öğrenmenin niteliği, bireyin göstereceği çabayla doğru orantılıdır ("*Yüğüruk at yemini artırır*"). Nasıl her iş belli bir çaba veya emekle başarılabılırsa ("*Çanağa ne doğransan kaşığında o çıkar*", "*Tekkeyi bekleyen çorbayı içer*"), her öğrenme girişimi de belli bir kazanım ile sonuçlanmaktadır ("*Ne ekersen onu biçersin*"). Bu nedenle, öğrencilerin kişisel amaçlarına ulaşabilmeleri için öğrenmenin gerektirdiği emeği ve çabayı göstermeleri gerekmektedir ("*Bağa bak, üzüm olsun, yemeye yüzün olsun*"). Bu durumu göze alamayanlarsa, hedeflerine ulaşamazlar ("*Sarımsağını hesap eden paçayı yiyemez*"). Diğer bir konu da, her çabanın öğrenme ile sonuçlanmayabileceğidir. Bu nedenle, öğrencilerin öğrenme ile sonuçlanabilecek her fırsatı iyi değerlendirmeleri önemlidir ("*Fırsat her vakit ele geçmez*", "*Kısmet gökten zembille inmez*").

3. *Öğrenme, yavaş yavaş ve aşama aşama gerçekleşen bir süreçtir*. Bilgilerin zihinde sindirilebilmesi ve anlamlı öğrenmenin oluşabilmesi için bireylerin öğrenme sürecinde acele etmeden ilerlemeleri gerekir ("*Ağır git ki yol alasın*"). Çünkü acele edilerek yapılan bir öğrenme faaliyetinden istenen verim alınmayabilir veya faaliyet

yarım kalabilir (*"Acele işin sonu pişmanlık", "Acele ile yürüyen yolda kalır", "Çok koşan çabuk (çok, tez) yorulur", "Geç olsun da güç olmasın", "İyi iş altı ayda çıkar", "Uzak menzile yavaş gitmeli"*). Bu nedenle, nasıl ki yüksek bir *"Merdiven ayak ayak (basamak basamak) çıkılır"*sa, öğrenirken de ağır ağır ama güvenilir adımlarla ilerlenmelidir.

4. *Öğrenme, bireye özgü bir süreçtir, çünkü* her öğrencinin farklı bir öğrenme tarzı vardır (*"Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır"*). Bu nedenle, öğretmenler öğrencileri gereksiz ve zihinsel kapasitelerini aşan öğrenme girişimlerinden uzak tutmalıdır (*"Göğre direk, denize kapak olmaz"*), çünkü akranlarından geri kalmamak için zihinsel kapasitelerini aşan faaliyetlere yönlendirilen öğrenciler büyük zarar görebilir (*"Tavuk kaza bakarsa kıcı yırtılır"*). Ayrıca, öğretmenler öğrencilerin sahip oldukları yetenekleri küçümsememeli, aksine onları keşfederek (ortaya çıkararak) geliştirmelidir. Nitekim bugün beğenmediğimiz, kendisinde yetenek bulmadığımız bir çocuk zamanla bilgisini ve becerisini artırarak toplumda önemli bir yer (meslek) edinebilir (*"Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur", "Yerdiğin oğlan (küçük) yer tutar"*). Bazen de bunun tam tersi olabilir. Başta zeki ve çalışkan gibi görünen bir öğrenci, zaman içinde tembelleşerek yeteneklerini ve üretkenliğini kaybedebilir (*"Her ağacın meyvesi olmaz"*). Son olarak, okullarda öğrenme güclüğü çeken, düzenli çalıştıkları hâlde akranları kadar aşama kaydedemeyen öğrenciler de bulunabilir (*"Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur"*) ya da öğrenme için gerekli şartlar oluşsa bile bazı öğrenciler nasıl öğreneceğini bilmeyebilir (*"Buldu bulmedim, bildim bulamadım"*).

5. *Öğrenenler öğrenmeye karşı istekli hâle getirilmelidir (güdülenmelidir)*, çünkü öğrenme bireyin içinden gelen bir istek ve arzusuyla gerçekleştirilmediği sürece istenen verim elde edilemez (*"Aşk olmayınca meşk olmaz", "Gönülsüz namaz göğre ağmaz"*). Hatta bazı durumlarda, birey istenmeyen bazı sonuçlarla da karşı karşıya kalabilir (*"Gönülsüz yenen aş, ya karın ağrıtır ya baş"*). Diğer taraftan, eğer birey öğrenmeye karşı istekli olursa; (a) etkinliklere seveerek katılır ve süreçten zevk alır (*"Herkes sakız çiğner ama, Çingene kızı tadını çıkarır"*), (b) bu uğurda katlanacağı fedakârlıklar ona güç gelmez (*"Âşığa Bağdat uzak (ırak) değil (gelmez)", "Dervişe 'Bağdat'ta pilav var' demişler, 'yalan değilse Irak değil' demiş"*) ve (c) en önemlisi de başta öğrenemeyeceğini düşündüğü konuların bile üstesinden rahatlıkla gelebilir (*"Meramin elinden bir şey kurtulmaz"*). Dolayısıyla, öğrencilerin başarıya ulaşabilmeleri için serzeniş ve mazeret üretmeyi bir kenara bırakmaları (*"Ağlamakla yâr ele girmez", "Olsay bulsaya vermişler, hiç doğmuş"*) ve bir an önce eyleme geçmeleri gerekmektedir (*"Bal bal demekle ağız tatlanmaz", "Lafla peynir gemisi yürümez"*).

6. *Öğrenme, belli bir amaç doğrultusunda planlı olarak gerçekleşen bir süreçtir* (*"Kuru gayret çarık eskitir"*). Bu nedenle, nitelikli bir öğrenme için mutlaka ön hazırlık yapılmalıdır (*"Ekmeğin büyüğü, hamurun çoğundan olur"*), çünkü ön hazırlıksız girişilen bir çaba öğrenenin yarı yolda tıkanmasına sebep olabilir (*"Azıksız yola çıkanın gözü el torbasında kalır"*). Ancak, eğitimde sürprizler de yok değildir (*"Akla gelmeyen başa gelir"*); bu nedenle öğrenme her zaman planlandığı şekilde yürümeyebilir (*"Her zaman gemicinin istediği rüzgâr esmez"*). Bazen, kapsamlı bir öğrenme planı yapılsa da, öğrenenlerde plan dışı (örtük) öğrenme de gerçekleşebilir (*"Ak koyunun kara kuzusu da olur", "Ala keçi her vakit püsküllü oğlak doğuramaz", "Âlimden zalim doğar", "Bir ağaçta gül de biter, diken de"*). Ayrıca, hiçbir kazanım

olduğu gibi kalmaz, gün gelir eski zihinsel şemalar tam tersi olan yeni zihinsel şemalara dönüşebilir (*"Açılan solar, ağlayan güler"*).

7. *Öğrenme, tek defaya mahsus olarak gerçekleştirilen bir faaliyet değil, aksine çalışılan konu üzerinde sürekli tekrar gerektiren bir süreçtir ("Bir vuruşla ağaç devrilmez")*. Bu nedenle, öğrenme sürecinden arzu edilen verimin (olumlu bir sonucun) alınabilmesi için tek bir öğrenme girişimiyle yetinilmemeli, sürekli öğrenmeye devam edilmelidir (*"Damlaya damlaya göl olur"*).

8. *Öğrenmede esas olan bütündür (bütünü görmektir), detay daha sonra gelir ("Düş uykudan sonra olur (gelir)")*. Ayrıca, işgüzarlık edip gereksiz yere bir konunun detayları içinde boğulmak, öğrenen için yıpratıcı olabilir (*"Rahvan at kendini yorar"*).

Öğrenme Ortamı

Öğrenme, belli bir ortamda gerçekleşir ve bu ortamın fiziksel ve sosyal olmak üzere iki önemli boyutu vardır. Fiziksel boyut, neyin, nasıl ve ne kadar öğrenileceğinin önemli bir belirleyicisidir. Örneğin, fiziksel ortamdaki imkânların fazla olması öğrenmeyi kolaylaştırır (*"Akçe akıl öğretir, don yürüyüş"*). Bu nedenle, öğrencilere öğrenmeye elverişli sınıf ortamlarının sunulması önemlidir (*"İneğin sarısı, toprağın karası"*), çünkü öğrencilerin sahip oldukları tutum ve davranışlar, eğitim kurumlarının kendilerine sundukları imkânlar doğrultusunda şekillenir (*"Aslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur)"*). Ayrıca, bir fiziksel çevrenin sahip olduğu araç-gereç durumu, o çevrede gerçekleşebilecek öğrenme faaliyetlerinin niteliğini de belirlemektedir (*"Çay kuşu, çay taşı ile vurulur"*). Bu nedenle, belirli bir öğrenme faaliyetini gerçekleştirmek isteyen öğrencilerin gerekli araç-gereçlere sahip olması önemlidir (*"Aşure yemeye giden kaşığı cebinde taşır", "Balcının var bal taşı, oduncunun var baltası"*), çünkü gerekli/uygun araç-gereç olmadan kusursuz öğrenmenin gerçekleşmesi güçtür (*"Boş torba ile at tutulmaz"*).

Sosyal boyut ise öğrencilerin kişiliklerinin gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir, çünkü bizler kişiliklerimizi başkalarıyla olan iletişim ve etkileşimlerimize kıyasla oluştururuz (*"Arkadaşımı söyle, kim olduğunu söyleyeyim"*). Dolayısıyla, öğrenmenin gerçekleştiği sosyal ortamda, öğrencilerin birbirleriyle yaşadıkları iletişim ve etkileşimlerin doğasına bağlı olarak bazı yeni tutum ve davranışlar geliştirirken, onların daha önceden kazandıkları tutum ve davranışların bazıları da terk edilebilir (*"Üzüm üzümüne baka baka kararr"*). Ayrıca, yeni geliştirilen tutum ve davranışların bir kısmı olumlu iken bir kısmı da olumsuz olabilir (*"İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar"*). Örneğin, bazı öğrenciler, kötü arkadaşlarıyla etkileşimleri sonucunda sadece olumsuz tutum ve davranışlar geliştirmekle kalmazlar (*"Körle yatan şaşşı kalkar", "Topalla gezen, aksamak öğrenir"*), aynı zamanda, bu olumsuz akran etkileşiminden kaynaklanan yaptırım konusunda da zarar görebilirler (*"Kurunun yanında yağ da yanar"*).

Öğrenme Yöntemleri

Her işin kendine özgü bir yolu/yöntemi vardır (*"Aksak eşekle yüksek dağa çıkılmaz", "Araba ile tavşan avlanmaz", "Şahin ile deve avlanmaz"*) ve bir işi yoluyla, yöntemiyle yapanlar zorlanmazlar (*"Yol bilenle yürüyen, yorulmaz", "Yol ile giden yorulmaz"*). Amaca uygun bir öğrenme için de yöntem seçimi önemlidir, çünkü her konu veya etkinlik için öğrenme yöntemi de farklı olacaktır. Buradan hareketle,

öğrencilerin en iyi öğrenme yolları hakkında bilinç oluşturmaları (*"Deveye 'inişi mi seversin, yokuşu mu?' demişler; 'düz yere mi (düze kıran mı) girdi?' demiş"*) ve öğrenmek için mümkün olan her yolu/yöntemi denemeleri önemlidir (*"At görür aksar, su görür susar"*).

Ancak, öğrencilerin alışkın oldukları öğrenme yöntemlerini ne zaman değiştirecekleri konusunda çok dikkatli davranmaları gerekir (*"Dereyi (çayı, ırmağı) geçerken at değiştirilmez"*). Yeni yöntemleri denemeye açık olmak önemlidir, ama alışkın olunan yöntem de hemen terk edilmemelidir, çünkü yeni yöntemin değeri ancak eskiyle kıyaslandığında belli olacaktır (*"Tay yetişmedikçe ata paha biçilmez"*). Atasözlerinde vurgulanan belli başlı öğrenme yöntemleri şunlardır:

1. Oyun yoluyla öğrenme. Oyun, çocuğun en doğal öğrenme yoludur, çünkü çocuk oyun oynamaktan usanmaz (*"Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz"*).

2. Danışarak öğrenme. Kişi çok iyi bildiği veya bilmediği bir şeyi her zaman bir bilene danışmalıdır (*"Akıl akıldan üstündür", "Bin bilsen de bir bilene danış", "Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış"*), çünkü bu yolla kişi bilmediği bir şeyi öğrenebilir, bir zorluğun üstesinden gelebilir veya farkında olmadığı bir durumun farkına varabilir. Bununla beraber, her danışma (sorma akıl) ile her zaman akıllıca işlerin yapılamayacağına da dikkat çekilmiştir (*"Sokma akıl sekiz adım gider", "Taşma su ile değirmen dönmez"*).

3. Alan gezileriyle öğrenme. Çok okuyan/yaşayan birisine kıyasla, çok gezen ve çok yer gören birisinin farklı kültürlerle ilişkin bilgi dağarcığının daha geniş olması muhtemeldir (*"Çok yaşayan (okuyan) bilmez, çok gezen bilir"*). Ayrıca, çok gezenin bir gün mutlaka amacına ulaşacağı (*"Gezen kurt aç kalmaz"*), ancak gezmenin rastgele değil, planlı olarak yapılması gerektiği, çünkü rastgele yapılan gezilerde bireylerin bazı kötü alışkanlıklar da edinebileceği (*"Çok gezen tavuk ayağında pislik getirir"*) vurgulanmıştır.

4. Gözlem yoluyla (görecik) öğrenme. Kişi tek başına ne kadar çalışırsa çalışsın bir işin inceliklerini bir uzmandan görmezse, o işi tam olarak öğrenmesi zordur (*"Sanatı ustadan görmeyen (öğrenmeyen) öğrenmez"*). Ancak, bu yöntemin başarısı için uzmanın bir şeyin nasıl yapıldığını birkaç kez göstermesi gerekebilir, çünkü bir kez görmekle bir şey iyice anlaşılabilir (*"Bir görüş bir kör bilis"*).

5. Yaparak-yaşayarak öğrenme. Öğrenme, gerçek hayat koşullarında gerçekleştirilmelidir (*"Köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenmez"*) ve öğrenci de öğrenme sürecinde aktif olmalıdır (*"Bakmakla usta olursa (öğrense), köpekler (kediler) kasap olurdu (kasaplığı öğrenirdi)"*).

6. Deneme-yanılma yoluyla öğrenme. Öğrenci, birçok şeyi deneme-yanılma yoluyla öğrenir (*"Çocuk düşse kalka büyür", "Bin nasihatten bir musibet yeğdir"*). Ayrıca, iş başa düşmedikçe, bir olayın ne denli iyi, kötü veya anlamsız olup olmadığıyla ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapılamaz (*"Başa gelmeyince bilinmez"*). Ancak, hataların en aza indirgenmesi açısından, öğrenciler ilk denemelerini gözden çıkarılabilecek malzemeler üzerinde yapmalıdır (*"Acemi nalbant gâvur eşeğinde öğrenir"*).

7. Sorgulama (soru sorma) yoluyla öğrenme. Eğitimin en temel amacı, öğrencilere bilgiye erişim yollarını (öğrenmeyi) öğretmektir (*“Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek (sormamak) ayıp”*). Bu nedenle, öğrenciler soru sormayı öğrenmelidirler, çünkü bilmedikleri bir konuyla ilgili sorularını bir bilene sorarak o konuyu en ince ayrıntılarına kadar öğrenebilirler (*“Sora sora Bağdat bulunur”*).

8. Araştırma yoluyla öğrenme. Öğrenme, dikkatli bir incelemeyi gerektirir ve bir işe (gözü kapalı bir şekilde) başlamadan önce o işin her yönü iyice araştırılmalıdır (*“Dibi görünmeyen sudan geçme”, “Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma”*). Diğer taraftan, araştırma kendi içinde bazı riskleri de barındırdığından (*“Arayan Mevlâ’sını da bulur, belasını da”*), öğrencilerin hangi amaçla, hangi bilgi için kime/nereye başvuracakları konusunda bilinçli davranmaları gerekir (*“Arı bal alacak çiçeği bilir”*).

9. Yazarak öğrenme. İnsan ne kadar bilgili olursa olsun her şeyi aklında tutamayacağı için unutulmamasını istediği şeyleri mutlaka yazıya dökmelidir (*“Âlim unutmuş, kalem unutmamış”*).

10. İşbirliğine dayalı öğrenme. İnsanlar birer sosyal varlıktır ve ancak toplumsal dayanışma ve iş bölümü içinde rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabilirler (*“Anca beraber, kanca beraber”, “Birlikten kuvvet doğar”, “Nerede birlik, orda dirlik”, “Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzu) kurt kapar”*), çünkü insanlar birbirlerine her zaman muhtaçtır (*“Adam adama (gene, her zaman) gerek olur”*). Bu nedenle, insanların farklı işler için bir araya gelmeleri ve birbirlerine yardımcı olmaları, başarı için gereklidir (*“Az eli aştı gör, çok eli işte gör”*). Öğrenme de, bu durumun dışında tutulamaz (*“Bir elin nesi var, iki elin sesi var”, “Yalnız öküz çifte (boyunduruğa) koşulmaz”, “Yalnız taş, duvar olmaz”*).

11. Sezgi yoluyla öğrenme. Tıpkı görme engelli bir insanın görmediği bir şeyi sezerek anlamaya çalışması gibi (*“Kör görmez, sezer”*), bazı öğrenmelerimiz sezgi yoluyla gerçekleşir (*“Allah bilir ama kul da sezer”*). Örneğin, bir düşünencinin doğrudan söylenmesinin sakıncalı olduğu durumlarda dolaylı bir anlatım kullanılarak muhatabın durumu sezmesi beklenir (*“Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işit)”*). Ayrıca, sezerek öğrenme sadece insanlar için değil, bütün canlılar için de geçerlidir (*“Öküz, yem bitince çifte gideceğini bilir”*). Sezgi yoluyla öğrenmede, birey kendi kişisel deneyimlerinden faydalanarak bir sonuca ulaşmaya çalışır veya nesnelerin, olgu ve olayların bazı emarelerini dikkate alarak bir tahminde bulunur. Örneğin, bir insanın ne durumda olduğu yüzünden anlaşılabilir (*“Ağaran baş, ağlayan göz gizlenmez”*). Benzer şekilde, lodos genellikle yağmur getirir (*“Lodosun gözü yaşlı olur”*) ve bir işin sonunun nasıl olacağı (*sonuçlanacağı*) daha başlangıcından veya gidişatından belli olur (*“Kavak, yaprağını tepeden dökerse kış çok olur”, “Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir”, “Sabahın kızılığı akşamı kış eder, akşamın kızılığı sabahı güz eder”, “Şimşek çakmadan gök gürlemez”*).

12. Tartışma yoluyla öğrenme. Tartışma yöntemi, bir konunun bütün yönlerini ni açığa çıkartarak aydınlığa kavuşmasını ve konu üzerinde bir uzlaşmanın sağlanmasını amaçlar (*“Su bulanmayınca durulmaz”*).

Öğrencinin Sorumlulukları

1. Öğrenci, öğretmene karşı saygılı olmalı ve ona karşı üstünlük taslamamalıdır (*"Altı aylık seyislikle kırk yıllık fışkı karıştırılmaz"*, *"Ulular köprü olsa, basıp geçme"*). Bu nedenle, öğrencilerin öğretmenlerin karşısında nasıl davranacaklarını iyi ayarlamaları gerekmektedir (*"Atlar nallarırken kurbağalar ayak uzatmaz"*). Öğrencinin öğretmene saygıda bulunması manevi bir görevdir; ancak öğrenciden aynı zamanda bilgi ve beceri yönünden öğretmeninden daha ileride olması da beklenir (*"Kabiliyetli çırak ustayı geçer"*, *"Boynuz kulaktan sonra çıkar, ama kulağı geçer"*). Genellikle, bir öğrencinin yeni başladığı bir işte usta olup olamayacağı ise, ilk davranışlarından anlaşılabilir (*"Adam olacak çocuk bokundan belli olur"*).

2. Öğrenci, dinlemeyi bilmeli, çok dinlemeli ve sadece gerektiğinde az ve öz olarak konuşmalıdır (*"Az söyle çok dinle"*, *"İki kulak bir dil için"*, *"Söz gümüşse sükül altındır"*). Sözü insanlar üzerindeki etkisi büyüktür ve susmak bazen konuşmaktan daha iyidir, çünkü insan doğru veya yanlış her şeyi söyleyebilir (*"Dilin kemiği yok"*). Dolayısıyla, dikkatsizce sarf edilen bazı sözler gönül kırıcı olabilir ve kişinin başına dert açabilir (*"Bıçak yarası geçer (onulur), dil yarası geçmez (onulmaz)"*, *"Bülbülün çektiği dili belası"*, *"Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir"*).

3. Öğrenci, öğretmenini örnek/model almalı ve onun yolundan gitmelidir (*"Baş nereye giderse ayak da oraya gider"*). Ancak, bazı durumlarda, (kötü) öğretmenlerin davranışları değil, daha çok söyledikleri örnek alınmalıdır (*"Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığımı yapma"*).

4. Öğrenci, öğrenme sürecinde aktif olmalıdır, çünkü kişi adına öğrenmeyi bir başkası yapamaz (*"Akarsu çukurunu kendi kazır"*, *"El eliyle yılan tut, onu da yalan tut"*). Bu nedenle, öğrenme, bireyin kendisi tarafından gerçekleştirilmeli (*"Sana vereyim bir öğüt, kendi ununu kendin öğüt"*) ve her birey kendi öğrenmesinden sorumlu olmalıdır (*"Her koyun kendi bacağında asılır"*).

5. Öğrenci, her bilgiyi önemsemeli, iyi/kötü ayırımı yapmadan öğrenmelidir, çünkü bir bilginin gerçek değeri ancak ona ihtiyaç duyulduğu zaman anlaşılabilir (*"Abanın kadri yağmurda bilinir"*). Ayrıca, doğru ile yanlış bilgiyi, faydalı ile faydasız bilgiyi birbirinden ayırmak için her ikisine de vakıf olmak gerekir (*"Doğru bilinmeyince eğri bilinmez"*, *"Edebi edepsizden öğren"*).

6. Öğrenci, öğrenme esnasında içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal ortamın şartlarına karşı duyarlı ve hassas davranmalı (*"Ölü evinde ağlamasını, düğün evinde gülmesini bilmeli"*, *"Vardığın yer körse, sen de bir gözünü kapa"*) ve kendisi için en uygun öğrenme zamanını kollamalıdır (*"Zaman sana uymazsa sen zamana uy"*), çünkü bazen öğrenmek için gerekli olan şartları (ortamı) eksiksiz olarak oluşturmak zordur (*"At olur, meydan olmaz (bulunmaz), meydan olur (bulunur), at olmaz (bulunmaz)"*).

Öğretmenin Nitelikleri

Öğretmen, eğitim sürecinin en önemli öğelerinden birisidir. Nitekim bir öğrencinin öğrenme sürecinde başarılı olup olmayacağı, büyük ölçüde öğretmenin tutum ve tavırlarına bağlıdır (*"At, adımına göre değil, adamına göre yürür"*). Örneğin, bir öğretmenin bir öğrencisinin zihinsel kapasitesi hakkındaki beklentisi, onun

başarısını doğrudan etkiler (*"Bir adama kırk gün ne dersen o olur (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur)"*). Ayrıca, öğrenci için öğretmenin rehberliği önemlidir (*"Çobansız koyunu kurt kapar"*). Benzer şekilde, öğrencilerin sahip oldukları yeteneklerin farkına ancak öğretim içinde uzmanlığı olan bir öğretmen varabilir (*"Altının kıymetini sarraf bilir"*).

Bu nedenle, öğretmenlik mesleğine sadece bu alanda eğitim görmüş (uzmanlaşmış) kişiler ve mesleğine kendini adanmış öğretmenler atanmalıdır (*"Ekmeği ekmekçiye ver, bir ekmek de üste ver"*) ve her öğretmen sadece uzmanlaştığı alanda öğretmenlik yapmalıdır (*"Cambaz ipte balık dipte gerek"*). Eğer öğretmenlik mesleğinde uzman olmayanlar da görev yaparsa, sonuç oldukça vahim olabilir (*"Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder"*). Ayrıca, bir işin nasıl yapılacağını bilmeyenler işi hatalı yapabilirler (*"Dalmasını bilmeyen ördek, kıçından dalar"*) ya da işi en önemli yerinde (yarıda) bırakabilirler (*"Acemi katır kapı önünde yük indirir"*).

Gerçekte, her öğretmen mesleğinin gerektirdiği donanımına sahip olmayabilir ve mesleğini icra etmede zorluklar yaşayabilir (*"Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz"*). Öğretmenin alanında uzman olup olmadığı, mesleğine adanmışlığından anlaşılabilir (*"Adamın iyisi işbaşında (alışverişte) belli olur"*). Bu nedenle, görevini layıkıyla yerine getiren öğretmenlerin hakkı verilmeli (ödüllendirilmeli) (*"Harman döven öküzün ağızı bağlanmaz", "Marifet iltifata tabidir"*) ve onları cezalandırmaktan sakınılmalıdır (*"Usta maymun kamçı istemez"*). Ancak, burada önemli olan husus, gerekli niteliklerden yoksun olan kişilerin (pedagojik formasyon programı gibi) biçimsel faaliyetlerle profesyonelleşemeyeceğinin bilinmesidir (*"Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz", "Eşek, kulağı kesilmekle küheylan olmaz"*).

1. **Öğretmen, öğretim işinde deneyimli olmalıdır** (*"Ustanın çekici bin altın"*). Nitelik kendisini uzman olarak gören herkese güvenilmez, çünkü malımızı veya canımızı tehlikeye sokabilir (*"Başını acemi berbere teslim eden cebinden pamuğu eksik etmez (etmesin)"*).

2. **Öğretmen, mesleğini önemsemelidir**, çünkü yaptığı işi hafife alanlar (küçümseyenler) mesleğinde başarılı olamazlar (*"Sanatını hor gören boğazına torba takar"*).

3. **Öğretmen, tatlı dilli olmalıdır**, çünkü gönlü okşayıcı sözlerle (a) öğrencilerin inadı yenilebilir (*"Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır"*), (b) öğretmen kendini öğrencilere sevdirebilir (*"İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var"*) ve (c) öğretim süreci sıkıcılıktan kurtarılarak zevkli hale getirilebilir (*"Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir"*).

4. **Öğretmen, hoşgörülü olmalıdır** (*"Kalendere 'kış geliyor' demişler, 'titremeye hazırım' diye cevap vermiş"*), çünkü öğrenciler her an hata yapmaya müsaittir (*"İnsan beşer, kuldur şaşar"*) ve hatalar (onlardan ders almasını bilenler için) aynı zamanda bir öğrenme fırsatı da sunarlar (*"Her düşünüş, bir öğreniş"*).

5. **Öğretmen, öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate almalıdır**, çünkü sınıf içindeki öğrenciler birbirlerinden farklıdır (*"Beş parmak (parmağın) bir (biri) olmaz"*) ve her öğrencinin kendisine özgü nitelikleri (biricikliği) söz konusudur (*"İnsan çeşit çeşit, yer damar damar"*).

6. Öğretmen, sabırlı olmalıdır. Sabır göstermek zordur ama güzel sonuçları vardır (*"Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır"*). Bu nedenle, beklemesini bilen (sabreden) öğretmenler eninde sonunda amaçlarına ulaşacaklardır (*"Sabreden derviş muradına ermiş"*).

7. Öğretmen, alçak gönüllü olmalıdır (*"Ağacın meyvesi olunca, başını aşağı salar"*).

8. Öğretmen, adaletli olmalıdır (*"Herkesin arşınına göre bez vermezler"*).

Yöneticilik

Atasözlerinde, yönetici olmak, önemli bir meziyet olarak görülmektedir (*"Baş ol da eşekbaşı (soğan başı) ol"*), çünkü halkın düzen içinde çalışmasını ancak başarılı yöneticiler sağlayabilir (*"Ayağı yürüten baştır"*). Bu nedenle, her eğitim kurumunun iyi bir yöneticisi olmalıdır, çünkü bir kurumdaki (okuldaki) yönetici nasıl davranırsa, çalışanlarının da (öğretmenlerin de) o şekilde davranacağı ifade edilmektedir (*"Balık baştan kokar", "İmam osurursa, cemaat sıçar"*). Ancak, yönetici olarak seçilecek veya atanacak kişilerin yönetimi iyi bilmeleri gerekmektedir (*"At binenin, kılıç kuşananın", "Yayı, atıcısına vermeli"*).

Diğer bir konu da, her eğitim kurumunun sadece tek bir yöneticisinin olması gerekir, çünkü bir kurumda birden fazla yöneticinin olması durumunda anlaşmazlıklar baş gösterebilir (*"Bir çöplükte iki horoz ötmeyiz", "İki cambaz bir iptey oynamaz", "İki kaptan bir gemiyi batırır"*). Ayrıca, acil kararların alınması gerektiği durumlarda, karışanı çok olan işlerden sonuç güç alınmaktadır (*"Horozu çok olan köyde sabah geç olur"*). Benzer şekilde, buyurucu konumunda olan kişiler kendilerini bir işi yapmakla yükümlü saymayacağından, o işin yürümesi çok zordur (*"Sen ağa ben ağa, koyunları (inekleri) kim sağa?"*).

Tartışma ve Sonuç

Atasözleri, olgu ve olayların kültürel açıdan daha iyi anlaşılmasında önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Halk edebiyatı alanında gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, atasözlerini farklı bağlamlarda inceleyen pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür. Örneğin, 37 Türk atasözünün incelenmesine dayalı olarak Dik (2010) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, atasözlerinde adil dünya inancının nasıl kavramsallaştırıldığı incelenmiş ve "dünyanın Tanrı sayesinde adil bir yer olduğu" düşüncesine ulaşılmıştır (*"Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez", "Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar", "Düşmez kalkmaz bir Allah", "Hak yerini bulur", vb.*). Benzer şekilde, Onan (2011) tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada, 926 atasözü konuşma, dinleme, okuma ve yazma alanlarına göre tasnif edilerek yorumlanmış ve atasözlerinin en fazla dilin konuşma işlevine vurgu yaptığı görülmüştür (*"İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa"*).

Bu çalışmada ise, eğitimle ilgili 264 Türk atasözü 10 tema altında tasniflenerek yorumlanmıştır. 10 tema içinde, 62 atasözü ile en fazla yoğunlaşma (%23,4) *"öğrenmenin özellikleri"* temasında olmuştur. Diğer temaların temsil edilme oranlarına göre sıralanması ise şu şekildedir: 48 atasözümüyle *"öğrenme yöntemleri"* (%18,2), 42 atasözümüyle *"eğitimin amaçları"* (%15,9), 31 atasözümüyle *"öğretmenin nitelikleri"* (%11,7), 26 atasözümüyle *"öğrencinin sorumlulukları"* (%9,8), 16 atasözümüyle *"eğitime başlamanın"*

zamanı" (%6,1), 13 atasözleriyle "*öğrenme ortamı*" (%4,9), 12 atasözleriyle "*ailenin çocuk eğitimindeki rolü*" (%4,5), 11 atasözleriyle "*yöneticilik*" (%4,2) ve 3 atasözleriyle "*eğitimin önemi*" (%1,3).

Bu çalışmanın sonuçları aşağıdaki birkaç önemli noktaya dikkat çekmektedir:

1. Eğitimin en önemli amacı, öğrencileri eleştirel düşünebilen bireyler olarak topluma kazandırmaktır. Bu genel amaç, Türk sözlü kültürünün diğer ürünlerinden biri olan fıkralarda da önemle vurgulanmaktadır. Örneğin, eşeğine ters binen bir Nasreddin Hoca imgesi, dünyadaki olgu ve olayları farklı açılardan yorumlama ve yaşamı tersinden okuma yaklaşımına dayalı bir eleştirel düşünme anlayışını ön plana çıkarmaktadır (Özdemir, 2010). Bu yolla Nasreddin Hoca, aynı zamanda, birbirine benzer olgular için farklı sorular sorma ve dolayısıyla farklı cevaplar bulma anlayışına dayalı bir öğretim felsefesi de öngörmektedir. Dahası, eğer Aktulum'un (2011, s. 24) "Nasreddin Hoca hikâyeleri değişik coğrafyalarda, değişik zamanlarda, aynı ya da benzer isimler altında sürekli olarak yeniden yazılmışlardır" şeklindeki tespitinden yola çıkacak olursak, sadece Nasreddin Hoca fıkralarının değil, onun eleştirel düşünme ile ilgili fikirlerinin ve (diğer) öğretilerinin de evrenselliğini kabul etmemiz gerekecektir.

2. Türk atasözlerinde öne çıkarılan ve bu çalışmada da tanımlanan öğrenmenin doğasıyla ilgili özellikler, aynı zamanda, uluslararası alan yazında tartışılan öğrenme ilkeleriyle de büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Örneğin, Shuell (1990) anlamlı öğrenmenin belirli aşamalarda yavaş yavaş gerçekleşen aktif bir süreç olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde, Alexander, Schallert ve Reynolds'a (2009) göre öğrenme, çoğunlukla bilinçli ve planlı olarak gerçekleştirilir ve bizim insani yapımızla iç içedir (yani bizim kişisel özelliklerimiz neyi, nasıl öğreneceğimiz konusunda kritik bir rol oynar). Türk atasözlerinde de öğrenme, belli bir amaç/plan doğrultusunda yavaş yavaş/aşama aşama gerçekleşen bireye özgü bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır.

3. Türk atasözlerinde öne çıkarılan ve bu çalışmada da tanıtılan öğrenme yöntemleri, aynı zamanda, günümüzde çağdaş öğrenme yaklaşımları olarak da kavramsallaştırılmakta ve uygulanmaktadır. Örneğin, oyunun çocuğun fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal ve dil gelişimi açısından hayati bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Girmen, 2012). Aynı şekilde, alan gezileri yoluyla öğretmenler belli varlıkların, olayların veya durumların gerçek dünyada incelenmesine olanak sağlayarak öğretim sürecini dört duvar arasına sıkışmaktan kurtarmaktadır (Bozdoğan, 2012).

4. Öğrencilerin ve öğretmenlerin hem bireysel anlamda hem de birbirlerine karşı belli görev ve sorumlulukları vardır. Bu bağlamda, Türk atasözlerinde öne çıkarılan öğrenci/öğretmen rolleri, aynı zamanda, çağdaş eğitim sistemlerinin inşası ve devamı için gerekli olan öğrenci ve öğretmen niteliklerine de işaret etmektedir. Nitekim son zamanlarda eğitim sistemimizin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Çoklu Zekâ Kuramı, öğrencilerin bireysel farklılıklarının sekiz farklı zekâ alanı perspektifinden ele alınmasını öngörmektedir (Saban, 2010).

Sonuç olarak, denilebilir ki, Türk atasözleri eğitim olgusunun ve ilgili boyutlarının kavramsallaştırılmasında çağdaş/evrensel pedagoji (eğitimbilim) ilkeleriyle tutarlı bir perspektif sunmaktadır. Örneğin, çocuk gelişiminde çevrenin (eğitimin) ve kalıtsal faktörlerin birlikte rol oynadığı, kişiliğin erken yaşlarda büyük ölçüde şekillendiği ve bu nedenle de planlı eğitimin mümkün olduğunca erken yaşlarda başlatılması gerektiği düşüncesi, atasözlerinin incelenmesine dayalı olarak Duman (2011) tarafından gerçekleştirilen araştırma bulgularıyla da örtüşmektedir. Buradan hareketle, Türk sözlü kültürünün deyim, mânî, masal, türkü, ninni, bilmece ve hikâye gibi diğer ürünlerinin de çözümlenerek bu ürünlerde öne çıkarılan eğitimsel bakış açılarının incelenmesi, Türk eğitim düşüncesinin daha iyi anlaşılmasında, oluşturulmasında ve paylaşılmasında faydalı olabilir. Nitekim Şahin'in (2011) "masalların çocuk eğitimi ve gelişimi için önemli olduğu" yönündeki araştırma bulgusu, hangi masalların ne gibi eğitimsel mesajlar içerdiği ve hangi yaş grupları için ne tür masalların bir eğitim aracı olarak kullanılabileceği, vb. sorular için yeni araştırma konularını işaret etmekte ve araştırmacıları bu alanlara yönelmeye davet etmektedir. Bu nedenle, eğitimcilerin ivedilikle somut olmayan Türk kültür mirasının ürünlerini incelemeleri ve bu mirastaki eğitim düşüncesini kavramsallaştırmaya çabalamaları gerekmektedir. Bu bir mesleki görev ve boynun borcu olarak addedilmelidir.

Kaynakça

- AKTULUM, Kubilây (2011). "Bir Ana-Metin Olarak Nasreddin Hoca Hikâyeleri Üzerine Kimi Dönüştürmeler", Millî Folklor, 23(91), 12-24.
- ALEXANDER, Patricia A., SCHALLERT, Diane L. ve REYNOLDS, Ralph E. (2009). "What Is Learning Anyway? A Topographical Perspective Considered", Educational Psychologist, 44(3), 176-192.
- BOZDOĞAN, Aykut E. (2012). "Eğitim Amaçlı Gezilerin Planlanmasına İlişkin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Uygulamaları: Altı Farklı Alan Gezisinin Değerlendirilmesi", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(2), 1049-1072.
- ÇELİK, Abbas (2009). "Atasözlerimizden Eğitim İletileri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31, 43-59.
- DİK, Tuba. (2010). "Atasözlerinde Adil Dünya İnancı", Millî Folklor, 22(88), 28-32.
- DUMAN, Tayyip (2011). "Türk Atasözlerinde Çocuk ve Eğitimi". İçinde, V. TAŞDELEN, A. YAYLA ve A. KARACA (Ed.), Eğitimden Felsefeye Necmettin Tozlu Armağanı, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- DURUHAN, Kemal ve İLHAN, Bekir (2004). "Eğitim-Öğretimle İlgili Bazı Atasözü ve Deyimlerimizin Öğrenme-Öğretme Süreci Bakımından İrdelenmesi", Millî Eğitim, 164, 119-125.
- ERDEM, Servet (2010). "Atasözlerinde Metaforların İşleyişi", Millî Folklor, 22(88), 33-37.
- GİRMEN, Pınar (2012). "Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları ve Bu Oyunların Yaşam Becerisi Kazandırmadaki Rolü", Millî Folklor, 24(95), 263-273.
- ONAN, Bilginer (2011). "Türk Atasözlerinde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı", Millî Folklor, 23(91), 91-100.
- ÖZDEMİR, Nebi (2010). "Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca". Millî Folklor, 22(87), 27-40.
- SABAN, Ahmet (2010). Çoklu Zekâ Kuramı ve Türk Eğitim Sistemine Yansıması, Nobel, Ankara.
- Shuell, Thomas J. (1990). "Phases of Meaningful Learning", Review of Educational Research, 60(4), 5131-547.
- ŞAHİN, Mustafa (2011). "Masalların Çocuk Gelişimine Etkilerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi", Millî Folklor, 23(89), 208-219.
- TAŞDELEN, Vefa (2000). "Türk Atasözlerinde Eğitim", A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 33(1), 121-135.
- Türk Dil Kurumu (2013a). Büyük Türkçe Sözlüğü. Erişim: .
- Türk Dil Kurumu (2013b). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Erişim: .
- YAYLAGÜL, Özen (2010). "Divânı Lugâtî't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar", Millî Folklor, 22(85), 112-121.
- YILMAZ, Muhsin (2000). "Türkçe Atasözlerinde Eğitim Anlayışı", A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 33(1), 137-145.

EDUCATION FROM THE TURKISH PROVERBS' POINT OF VIEW

Ahmet SABAN*

Abstract

Proverbs are the most concise and effective statements that implicitly reflect a culture's mentality about various phenomena or events. In this respect, proverbs have an important function in terms of passing on a culture's shared consciousness to its future generations. In this study, the perspectives resulting from the Turkish proverbs' reflections on various dimensions of education are examined. In the first stage, a search was conducted by using the Turkish Language Institution's Turkish Proverbs and Idioms Dictionary to find out the proverbs related with education. In the second stage, all the proverbs were classified under 10 themes by using the "analogical/metaphorical analysis" or "semantic adaptation" method. These themes include the following: The importance of education, objectives of education, the role of parents in child education, time to start education, the characteristics of learning, learning environment, learning methods, the responsibilities of students, the qualities of teachers, and administration. In the third stage, expert opinion was consulted to increase the validity and reliability (trustworthiness) of the classifications and interpretations made about the proverbs. According to the results of the study, it can be claimed that the Turkish proverbs offer a perspective consistent with the principles of the contemporary pedagogy in the conceptualization of the educational phenomenon and its relevant dimensions. Hence, in order to have a better understanding of the Turkish educational thinking, the educational perspectives represented in other forms of the Turkish oral culture (fairy tales, folk songs, etc.) also need to be examined and communicated.

Key Words: Turkish proverbs, education, content analysis

* Prof. Dr.; Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Education, 42090 Meram, Konya